

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЇ «МІЖСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ»

Анотація. У статті проаналізовано проблему міжособистісних відносин у працях вітчизняних та зарубіжних науковців з погляду філософії, психології та соціології. Установлено, що дослідники, вивчаючи міжособистісні відносини, користуються низкою споріднених понять: «співробітництво», «стосунки», «ставлення», «взаємини», «спілкування», «взаємодія». Проаналізовано багатоаспектну сутність поняття «міжособистісні відносини». З'ясовано, що поняття «міжособистісні відносини» акцентує увагу на емоційно-чуттєвому аспекті взаємодії між людьми і вводить фактор часу і аналіз спілкування. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми формування міжособистісних відносин учасників освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти засвідчив той факт, що існує два аспекти, за якими вчені досліджують міжособистісні відносини: через гуманізацію та демократизацію освітнього процесу та через взаємодію і відносини суб'єктів освітнього процесу. Окреслено та розширено систему взаємодії учасників міжособистісних відносин освітнього процесу у педагогічних закладах вищої освіти. На основі теоретичного аналізу сформульовано авторське визначення феномену «міжособистісні відносини». Установлено напрями подальшого дослідження, які полягають в обґрунтуванні нових підходів до активної, толерантної і висококультурної особистості майбутнього фахівця та гармонізації міжособистісних відносин в освітньому процесі сучасного педагогічного закладу вищої освіти.

Ключові слова: міжособистісні відносини, особистість, суб'єктна взаємодія, навчальне співробітництво, міжособистісні взаємини.

Аннотація. В статье проанализирована проблема межличностных отношений в работах отечественных и зарубежных ученых с точки зрения философии, психологии и социологии. Установлено, что исследователи, изучая межличностные отношения, используют ряд родственных понятий: «сотрудничество», «отношения», «взаимоотношения», «общение», «взаимодействие». Проанализировано сущность понятия «межличностные отношения». Выяснено, что понятие «межличностные отношения» акцентирует внимание на эмоционально-чувственном аспекте взаимодействия между людьми и вводит фактор времени и анализ общения. Теоретический анализ научной литературы по проблеме формирования

межличностных отношений участников образовательного процесса педагогических высших учебных заведений показал тот факт, что существует два аспекта, по которым ученые исследуют межличностные отношения: через гуманизацию и демократизацию образовательного процесса и через взаимодействие и отношения субъектов образовательного процесса. Определена и расширена система взаимодействия участников межличностных отношений образовательного процесса в педагогических учреждениях высшего образования. На основе теоретического анализа сформулировано авторское определение феномена «межличностные отношения». Установлены направления дальнейшего исследования, которые заключаются в обосновании новых подходов к активной, толерантной и высококультурной личности будущего специалиста и гармонизации межличностных отношений в образовательном процессе современного педагогического учреждения высшего образования.

Ключевые слова: *межличностные отношения, личность, субъектное взаимодействие, учебное сотрудничество.*

Abstract. *The article deals with the problem of interpersonal relations in the works of Ukrainian and foreign researchers in terms of philosophy, psychology and sociology. The authors find that the researchers, studying interpersonal relationships, use a number of related concepts: "cooperation", "relationship", "attitude", "relationships", "communication", "interaction". The multi-aspect essence of the concept "interpersonal relationships" is analyzed. After studying various aspects, it is noticed that the concept of "interpersonal relationships" focuses on the emotional and sensory aspect of interaction between people and introduces a time factor and analysis of communication. Theoretical analysis of the scientific literature on forming interpersonal relationships of educational process participants at pedagogical higher education establishments highlighted the fact that there are two aspects, according to which researchers study interpersonal relationships: 1) humanization and democratization of the educational process and 2) interaction and relationships of subjects of the educational process. The authors outline and expand the system of interaction between the participants of the interpersonal relationships of the educational process at pedagogical higher education establishments. Based on the theoretical analysis of the formulated material, the authors introduce the definition of the "interpersonal relationships" phenomenon. The perspective directions for further researches are studying new approaches to active, tolerant and highly cultured personality of a future professional as well as harmonization of interpersonal relationships in the educational process at pedagogical higher education establishments.*

Key words: *interpersonal relationships, personality, interaction of subjects, educational cooperation, interpersonal relationships.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку людства, в умовах глобалізації економіки, прогресу комунікацій, урбанізації та трансформації соціальних структур, інтеграції освіти в європейський простір та інтернаціоналізації культури, набуває дедалі більшого визнання проблема формування адекватних гармонійних міжособистісних відносин, що встановлюються і розвиваються на основі моральних цінностей, гуманізму, емпатійності та толерантності. Реалії сьогодення потребують конкурентоспроможних педагогічних кадрів нової генерації, зокрема вчителів, здатних орієнтуватися в полікультурному просторі, розуміти і визнавати цінності плюралізму, конструктивно взаємодіяти з представниками різних соціокультурних спільнот на засадах гуманізму, налагоджувати гармонійні міжособистісні відносини з підростаючим поколінням.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема відносин між людьми була відображена у працях вітчизняних вчених Б. Ананьєва, Г. Андреевої, Б. Волкова, Р. Грановської, О. Донцова, Д. Ельконіна, О. Єршова, В. Мясичева, Б. Паригіна, С. Рубінштейна, М. Савчин, Г. Цукермана й інших.

Проблему міжособистісних відносин досліджували і зарубіжні вчені. Зокрема, Д. Брунер, М. Джеймс Х. Келлі, К. Леонгард, А. Маслоу, А. Міллер, С. Олпорт, А. Піз, К. Роджерс, М. Розенберг, Х. Ремшмідт, Дж. Скотт, Р. Фішер, З. Фрейд, Е. Фром, Е. Холл, К. Хорні та інші.

До наукового пошуку сутності феномена «міжособистісні відносини» долучалися такі вчені, як І. Бех, О. Бодальов, М. Каган, Я. Коломінський, Б. Ломов, В. Семиченко та інші. Психолого-педагогічними проблемами спілкування і міжособистісних відносин займалися Ю. Азаров, О. Богданова, Л. Божович, О. Леонтьєв, В. Петрова та інші. У концептуальних положеннях міжособистісних взаємин і спілкування Л. Виготського, В. Давидова, І. Дубровіної, М. Лісіної, С. Максименка і В. Панка постає нове бачення психологічних проблем розвитку особистості, починаючи з ранніх етапів її становлення. Дослідженню міжособистісних і міжгрупових студентських

відносин присвячені роботи багатьох психологів і педагогів: Л. Уманського, А. Чернишова, С. Саричева, В. Балашова, І. Логвинова, Г. Пономарьової, С. Єлізарова, М. Селіфанова, Д. Беспалова й інші. Аспект формування міжособистісних взаємин досліджували Л. Долинська, В. Куніцина, І. Мачуська, О. Молчанюк, Л. Орбан-Лембрик, І. Сіданіч, О. Скрипченко та інші.

Аналіз наукової літератури з означеної проблеми дав можливість констатувати, що феномен «міжособистісні відносини» є багатоаспектною, складною категорією, діапазон інтерпретації якої постійно розширюється, наповнюється новими смисловими відтінками й потребує подальшого вивчення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз практичної діяльності дозволяє спостерігати невідповідність між усвідомленістю соціальної значущості проблеми формування гармонійних міжособистісних відносин учасників освітнього процесу та недостатньою розробленістю теоретичного підґрунтя цього процесу, а також між необхідністю у фахівцях, які характеризуються ціннісним, толерантним ставленням до інших людей, уміннями конструктивно взаємодіяти з ними та недостатньою спрямованістю освітнього процесу сучасного педагогічного закладу вищої освіти щодо цієї необхідності.

Ураховуючи вищезазначені позиції, на сучасному етапі розвитку освіти виникає потреба впровадження нових освітніх стандартів в систему вищої педагогічної освіти, обґрунтування нових підходів до активної, толерантної і висококультурної особистості майбутнього фахівця та гармонізації міжособистісних відносин в освітньому процесі сучасного педагогічного закладу вищої освіти. Одним із важливих напрямів вивчення проблеми підвищення якості вищої педагогічної освіти є інтенсивний пошук педагогічних умов, що забезпечують гармонізацію міжособистісних відносин в освітньому процесі педагогічного закладу вищої освіти.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні дефініції «міжособистісні відносини» в психолого-педагогічному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен «міжособистісні відносини» у науковій літературі розкривається з погляду філософії, психології та

соціології. У загальному вимірі дане поняття розуміють як безпосередню взаємодію між людьми, що базується на певному способі спілкування, й визначається спрямованістю індивіда.

Розглядаючи дане поняття крізь призму філософського контексту, автори визначають міжособистісні відносини як такі, що зумовлюють перетворення опосередкованих зав'язків у безпосередню взаємодію між людьми [4, с.137-138].

У психології поняття «міжособистісні відносини» з одного боку, розкривається через фіксацію об'єктивного зв'язку людини і предмета або одного індивіда з іншим (реальні зв'язки), з другого – постає як суб'єктивна позиція людини щодо певних об'єктів, в основу якої покладено ті чи інші її переживання (психологічні зв'язки) [5].

Я. Коломінський зазначає, що будь-які відносини, які виникають між людьми, можна умовно поділити на дві системи: систему ділових відносин і систему особистісних відносин. Система ділових відносин поєднує людей як виконавців виробничих, громадських, навчальних та інших функцій. Проте при цьому кожна людина – особистість, яка вибірково ставиться до інших особистостей, а ті, так само виявляють власне ставлення до неї (емпатію, антипатію, байдужість тощо). Сукупність усіх цих взаємозв'язків і дій утворюють систему міжособистісних відносин.

Великого значення міжособистісним відносинам у життєдіяльності людей надав С. Рубінштейн, розглядаючи їх як моральну дуель, боротьбу, «зброєю якої є активне добре ставлення до іншої людини». Психолог стверджував, що позитивне ставлення однієї людини до іншої повинне «обеззброїти її негативні наміри, деморалізувати їх, поставити її у такі моральні умови, за яких утрачають підставу і мотив, і її негативне ставлення». Наслідком цього має бути «активна перебудова (детермінація) поведінки інших людей, зміна моральних умов їхньої поведінки на основі мого активного ставлення до них» [10, с.150]. З цього випливає тісний взаємозв'язок, органічна єдність між суб'єктивним становленням індивіда та його взаємодією з іншими людьми. С. Рубінштейн уважав, що людина є людиною лише в своєму ставленні до іншої людини та у відносинах з іншими людьми.

«Людина як абсолют, як «річ у собі», як щось абсолютне і замкнене в собі – це не людина, не людська істота, і більше того, це взагалі не істота, це щось неіснуюче – ніщо» [10, с.102].

Розглядаючи міжособистісні відносини як видове поняття по відношенню до родового «психологічні відносини» В. Мясіщев зазначає, що вони формуються не поза суспільними відносинами, а усередині них, оскільки немає «чистих» суспільних відносин [8]. Практично в усіх групових діях учасники виступають як виконавці безособової соціальної ролі, і як неповторні людські особистості.

В. Семиченко розглядає сутність міжособистісних відносин через аналіз відносин конкретного індивіда з групою. Адже «від того, як складаються відносини індивіда з групою, залежить його емоційне благополуччя, соціальна адаптація та інтеграція в життя суспільства, в наступні життєві перспективи». [11, с.33]. Водночас, дослідниця наголошує на тому, що група може як примножити індивідуальний потенціал кожного свого учасника, так і стати негативним чинником впливу на його життєдіяльність, блокуючи прояв позитивних якостей, стримуючи його активність, породжуючи комплекси і проблеми у міжособистісних відносинах.

І. Бех детермінує міжособистісні відносини як «систему соціальних взаємовідносин, на основі яких відбувається життєдіяльність особистості», стверджуючи, що «своєчасний перехід від співдії до співпраці є формою їх особистісного зближення» [2, с.121].

У рамках соціологічної парадигми під міжособистісними відносинами розуміють «усталені взаємозв'язки, що «мають яскраво виражене емоційне забарвлення і виявляються у характері та способах взаємовпливів». Становлення та розвиток міжособистісних відносин пов'язані з виникненням стереотипізованих взаємних очікувань та поведінкових настановлень які, впливають на процеси міжособистісного сприйняття та оцінки. Вони опосередковуються метою, змістом та організацією спільної діяльності, а також є одним із вагомих чинників формування соціально-психологічного клімату в малих групах [12, с.604].

Г. Андреева відзначає, що міжособистісні відносини розглядають, насамперед, як відбиття у свідомості суспільних відносин. Дослідниця наголошує на тому, що природа міжособистісних відносин може бути зрозуміла правильно, якщо їх не ставити в один ряд із суспільними відносинами, а розгледіти в них особливий ряд відносин, який виникає всередині кожного виду суспільних відносин [1].

Відомо, що особливості міжособистісних відносин співвідносяться із закономірностями взаємозв'язку та функціонування людей у суспільстві й поділяються за горизонтальною і вертикальною лініями. Відповідно до горизонтальної лінії індивід постає як носій економічних, виробничих, політичних, правових, моральних, національних, сімейно-побутових та інших відносин, що набувають утілення в його взаємодії з іншими суб'єктами. Вертикальна лінія пов'язана зі статусом особистості (нормативним зразком її поведінки у соціальній системі зумовленими ним правилами та обов'язками), її соціально-рольовою характеристикою (сукупністю моделей поведінки, які складають неофіційну позицію в міжособових відносинах). Типологічний аналіз прояву цієї лінії має відбуватися на стиску взаємодії індивідів у спільноті, а також представників різних спільнот, а також (груп, колективів, об'єднань) як суб'єктів з різним рівнем соціального та індивідуального досвіду.

При аналізі основних дефініцій «міжособистісні відносини» було встановлено, що дослідники користуються низкою споріднених понять: «співробітництво» (В. Гриньова, С. Коломійченко, Н. Черноус), «стосунки» (М. Боришевський, М. Савчин), «ставлення» (І. Бех), «взаємини» (Л. Божович, Є. Кузьмін, В. Ольшанський, В. Семенів), «спілкування» (Л. Буєва, М. Каган, М. Обозов, Л. Орбан), «взаємодія» (В. Бехтерев, Л. Долинська) тощо. При цьому кожен автор трактує дане поняття по-своєму. В. Кручек уважає поняття «міжособистісне спілкування», «міжособистісна комунікація» і «міжособистісна взаємодія» близькими за змістом, однак кожне вказує на різний аспект спілкування [6]. М. Обозов зазначає, що поняття «взаємодія» є родовим щодо таких його видів, як «взаємовідносини», «взаєморозуміння», «взаємовплив» тощо.

Він визначає міжособистісну взаємодію як таку форму соціальних відносин, у яких здійснюється безпосереднє спілкування окремих індивідів [9, с. 80-92].

Корисним для дослідження став досвід О. Бодальова, оскільки в його працях найповніше розкривається поняття «міжособистісні відносини» і аналізується як соціальна перцепція [3]. У цьому контексті взаємодія суб'єктів представлена крізь призму взаєморозуміння індивідів. Іншою стороною дослідження міжособистісних відносин є та, що пов'язана з емпатією й атракцією. У визначені практичної сторони міжособистісних відносин розглядалися різні стилі поведінки суб'єктів стосовно одне одного [7, с. 22—36].

Аналіз наукових праць, свідчить, що проблема взаємодії учасників освітнього процесу у педагогічних закладах вищої освіти розглядається у:

- діадах, тріадах;
- у загально-групових взаємодіях у навчальному колективі;
- у системі «студент – студентський колектив»;
- у системі «викладач – студент» [13].

Проаналізувавши вищенаведені системи взаємодії, на наш погляд, розглядаючи проблему міжособистісних відносин в освітньому процесі, слід додати наступні системи взаємодії:

- «студент – студент»;
- «викладач – викладач».

Незважаючи на багатогранність розуміння та тлумачення поняття «міжособистісні відносини» в різних контекстах, кожен з яких надає особливий відтінок, ми визначаємо даний феномен як *суб'єктивні зв'язки конкретної людини з іншими людьми, що реалізуються у процесі їх безпосередньої взаємодії, зумовлені мотивацією на цю взаємодію та спрямовують на внесення певних змін у зміст особистості кожного з учасників.*

Висновки і перспективи подальших розвідок. Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що феномен «міжособистісні відносини» вітчизняними та зарубіжними науковцями трактується неоднозначно і має низку споріднених слів. Слово «міжособистісні» вказує не тільки на те, що об'єктом

відносин виступає інша людина, але і на взаємну спрямованість відносин. Аналіз наукової літератури з проблеми формування міжособистісних відносин учасників освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти констатує той факт, що існує два аспекти, за якими вчені досліджують міжособистісні відносини: через гуманізацію та демократизацію освітнього процесу та через взаємодію і відносини суб'єктів освітнього процесу. Поняття «міжособистісні відносини» акцентує увагу на емоційно-чуттєвому аспекті взаємодії між людьми і вводить фактор часу і аналіз спілкування, оскільки за умови міжособистісного зв'язку, шляхом безперервного обміну інформацією виникає залежність вступити в контакт з іншою людиною, і взаємна відповідальність за сформовані відносини.

Питаннями нашого подальшого дослідження залишається обґрунтування нових підходів до активної, толерантної і висококультурної особистості майбутнього фахівця та гармонізації міжособистісних відносин в освітньому процесі сучасного педагогічного закладу вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Психология социального познания: уч. пос. для студ. высш. учеб. завед. Москва, 2000. 288 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ, 2003. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
3. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва, 1982. 200 с.
4. Каган М. С. Мир общения: Проблема междусубъектных отношений. Москва, 1988. 319 с.
5. Коломинский Я. Л. Психология общения. Москва, 1974. 96 с.
6. Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування. Київ, 2011. 302 с.
7. Москаленко В. В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі. *Соціальна психологія*. Київ, 2009. Вип. 6 (38). С. 22–36.

8. Мясищев В. Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / под ред. А. А. Бодалева. Москва, 1995. 356 с.
9. Обозов Н. Н. О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия. Москва, 1981. С. 80-92.
10. Рубинштейн С. Л. Тактика и стратегия этики. *Вопросы психологии*. Питер, 1979. Вип. 5. 167 с.
11. Семиченко В. А. Психологія соціальних відносин. Київ, 1999. 168 с.
12. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / уклад. і голов. ред. В. І. Воловича. Київ, 1998. 736 с.
13. Черноус Н. А. Дидактичні умови організації навчального співробітництва студентів природничо-математичних спеціальностей педагогічних університетів : дис.. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2016. 265 с.